GRAMATICĂ ŞI VOCABULAR

DIN ISTORIA VOCABULARULUI ROMÎNESC *

DE

J. BYCK

Academia Republicii Populare Romîne a început elaborarea Dicţionarului general al limbii romîne. Această lucrare e destinată să înfăţişeze istoria vocabularului romînesc din toate timpurile şi de peste tot locul şi va trebui să se distingă prin calitatea materialului ca şi prin justa interpretare a acestuia. Bucurîndu-se de largul sprijin al Partidului Muncitoresc Romîn, al Guvernului şi al Academiei, lingviştii noştri îşi unesc puterile spre a realiza cel dintîi dicţionar istoric al limbii romîne, integral şi construit pe baze ştiinţifice.

Una dintre sarcinile de căpetenie ale istoricilor limbii noastre, strîns legate de înfăptuirea Dicţionarului general, trebuie să fie revizuirea vechilor lor concepţii. E firesc să reţinem ceea ce se dovedeşte a fi întemeiat, dar e condamnabil să stăruim în acceptarea unor interpretări eronate, care s-au fixat în mintea noastră fără a fi fost supuse unei verificări atente şi numai graţie unei deprinderi pur mecanice.

Am arătat, cu diverse prilejuri, că istoria vocabularului nostru este şi ea victimă a erorilor, datorită fie unor înregistrări fără critică, fie unor interpretări superficiale. Amintesc, de exemplu, greşita plasare în toate dicţionarele romîneşti, a adjectivului *binecuvîntat* din expresiile *cauze, motive, pricini binecuvîntate*. Lexicografii noştri, ca şi toţi vorbitorii de astăzi, văd în acest *binecuvîntat* cuvîntul de origine bisericească, sinonim cu *blagoslovit*. Am explicat, cu temeiuri culese din textele noastre mai vechi, că în cuvîntul în discuţie trebuie să vedem urmaşul unei sintagme în care

* Prezentare rezumată a unor capitole dintr-o lucrare mai amplă.

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)

cuvîntat este un derivat al substantivului *cuvînt* cu sensul de „motiv". Existența acestui sens ne e foarte familiară :

Dacă tu știai problema astei vieți cu care lupt,
Ai vedea că am **cuvinte** *pana chiar să o fi rupt.*
(M. Eminescu, *Opere*, I, 137)

Cocoana a pornit jalbă de divorț la tribunalul respectiv, pentru **cuvînt** *că bărbatu-său nu vrea să o aducă și pe dînsa la București să vază pe Țarul* (I. L. Caragiale, *Opere*, IV, 304).

... mă mulțămii, doar, să găsesc cusur frunzelor de plop, că fac prea mare gălăgie degeaba și fără **cuvînt** (C. Hogaș, *Pe drumuri de munte*, I, 160).

El apare și în expresiile foarte frecvente astăzi *cu drept cuvînt*, *sub nici un cuvînt*.

Bine cuvîntat, scris la început în două cuvinte, apoi cu trăsură de unire (*bine-cuvîntat*) și în cele din urmă într-un singur cuvînt (*binecuvîntat*) însemna în limbajul juridic, administrativ, „bine motivat, bine întemeiat" :

Nu-i este iertat nici unuia a se duce de la cancelarie mai înainte de ceasul rînduit, afară numai dacă vre o împregiurare sau vre o pricină **bine cuvîntată** *ar cere ieșirea din cancelarie mai înainte de împlinirea ceasurilor hotărîte* (*Ordin domnesc*, Iași, 4 septembrie 1834).

Cînd cere trebuința ca să se schimbe moșii mănăstirești, nu este iertat să se schimbe cu alte lucruri, ci numai cu alte moșii, dacă schimbul va fi **binecuvîntat** *și mai de folos mănăstirii* (*Codică civilă a Principatului Moldovei*, Iași, 1851, p. 288).

... poate nedestoinicia mea a făcut să fiu depărtat fără nici o pricină **binecuvîntată** (Raport administrativ, în *Anul 1848 în Principatele romîne*, II, București, 1902, p. 562).

Expresia a intrat apoi în limbajul comun, ignorîndu-i-se punctul de plecare și confundîndu-se cu termenul bisericesc. Așa se explică de ce, în limba de astăzi, el a primit un sens ironic. *Binecuvîntate* sînt acele motive care stau la baza acțiunilor fără justificare ale celor privilegiați.

Prin lămurirea originii expresiei, se rezolvă și o problemă de ortografie. Scrierea corectă este : *motive bine cuvîntate*, nu : *motive binecuvîntate*, iar viitoarele dicționare vor trebui să înregistreze vocabula *cuvîntat*, derivată din *cuvînt* „ motiv".

Un alt cuvînt a cărui explicație s-a dat în mod cu totul nesatisfăcător este *logostea* din cuplul *stea*, *logostea*.

În memoriul publicat în *Analele Academiei Romîne* din 1893 sub titlul *Vrăji, farmece și desfaceri* adunate de S. Fl. Marian, citim la p. 115 (p. 39 extras) :

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)

„O variantă a acestui farmec, culeasă de la o romîncă din Sîn-Georgiu în Transilvania, se începe așa :

O stea, logostea!
Adă-mi dragostea mea
De trei ori
Pînă-n zori
La astă ulcea cu flori!
Două stele, logostele
Aduceți dragostile mele
De trei ori
Pînă-n zori
La astă ulcea cu flori!

Și tot așa pînă la :

Nouă stele, logostele!
Aduceți dragostile mele
De trei ori
Pînă-n zori
La astă ulcea cu flori!...

Cînd ajunge fărmecătoarea la versurile :

Ia și-a noua stea
Asta-i steaua mea!

atunci se uită la cea mai frumoasă și mai luminoasă stea de pe întinderea cerească, și apoi rostește mai departe versurile farmecului".

Avem a face, după cum s-a înțeles, cu un farmec de dragoste, în care stelele sînt invocate spre a-i da ajutor unei fete „să fie cercetată, jucată și iubită de feciori mai mult decît alte fete" (p. 38).

Să analizăm mai de aproape cuvintele *stea*, *logostea* cu pluralul *stele*, *logostele*, care se repetă în acest farmec de cîteva ori și se regăsesc în atîtea alte farmece și descîntece.

Să presupunem că se știe ce este *stea*. Ce este însă *logostea*? V. Bogrea (Dacoromania, II, nota 1, p. 441) considera pe *logostea* ca o creație romînească după gr. ἀστρολογία, și-l apropia de tipul *feți*, *logofeți*; vechiul Dicționar al Academiei își însușise această explicație : „ *Logostea*... În descîntece și în cimilituri în Moldova, ca atribut al cuvîntului *stea*. ... Din *logo* + *stea*, după *făt-logofăt*, *feți-logofeți*, *fețe-logofețe*".

Am avea deci a face cu o repetare — amplificare de un tip foarte frecvent în literatura și vorbirea populară : *lei-paralei*, *miș-fărămiș*, *lavre-palavre*, *lafuri-talafuri*, *lie-ciocîrlie*, *lună-vîrgolună*, *linsă-prelinsă*, *gîlcă-mogîlcă*, *mere-molomere*, *rană-pogorană*, *negru-ponegru*, *roș-poroș*, *laur-*

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)

balaur, *lină-milină*, *nel-cătinel*, fiecare avîndu-și istoria proprie, asupra căreia nu e locul să stăruim.

Dacă în *feți-logofeți* se găsește ușor punctul de plecare al alăturării, logofeții — ca oameni ai cărții — fiind considerați, cel puțin de unii, ca niște făpturi ce ies din comun, ca niște oameni distinși, ne e greu să stabilim vreun raport între *stele* și *logostele*. Să vedem aci, așa cum vor fi văzut creatorii grupului, existența unui prefix de superlativ? Asta era explicația înregistrată de Dicționarul Academiei; izolat însă într-o singură situație, ne e greu să credem în existența unui sufix și încă productiv.

Dacă stăruim în căutarea legăturii dintre *stea* și ***logostea***, nu avem șanse să dăm de soluția adevărată a problemei, și asta fiindcă *logostea* din *stea*, *logostea* nu e la origine *logostea*, după cum *stea* nu e *stea*.

În fiecare din aceste cuvinte descoperim deformarea altor două cuvinte care în farmece apar mereu împreună : *dragoste* și *liboste*. Aceste două cuvinte în forma pluralului *dragostele*, *libostele* au ajuns să sune ***două stele***, *logostele*. Și dacă e vorba de **două** *stele*, *logostele* se poate vorbi și de ***o stea***, *logostea* și, firește, după calapodul descîntecelor, de *trei* stele *logostele* pînă la **nouă** *stele logostele*. (Nu e locul să mai stăruim asupra semnificației numărătoarei pînă la 9 în vrăji.)

De sigur că, în deformarea care a dus la grupul *stele-logostele*, grupul *feți-logofeți* a avut un rol de seamă.

Dragoste și *liboste* (*iboste*, *iuboste*), cuvinte sinonime a căror istorie se poate prezenta în toată desfășurarea ei, apar foarte des împreună :

faceți pamet lui Domnedzeu și sfinților, cu **dragoste** *și cu* **iboste** *și cu veselie*, — citim în *Legenda Duminecii* publicată de Hasdeu în *Cuvinte din bătrîni II*, 50.

Soare, Soare, sfinte Soare,
Eu mă rog sfințiii-tale
Să-mi dai trei raze de-ale tale
Înzînate
Împăunate
Cu dragoste
Cu liboste. (Păsculescu, *Lit. pop.*, 124).

Iar formele de plural ale lui *dragoste* și *liboste*, fie că apar singure, fie că apar asociate, sînt foarte frecvente :

Nu șed,
Că n-am venit să șed,
Și [= ci] *am venit să-mi dai*
Cătările tele
Să strîng **dragostile** *în ele*

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)

Să moară toată lumea de ele (*Materialuri folcloristice*, I, 669).

Toate **dragostile**
Toate **libostile**
Cele alese
La mine trimese (Păsculescu, *Lit. pop.*, 133).

Nu mai insist asupra variantelor sub care apare *liboste*, şi amintesc doar derivatul verbal *a libosti* care, ca şi *liboste* alături de *dragoste*, îl însoţeşte pe *a drăgosti*, ca în versurile :

Numai ca s-o **drăgosteasecă**
Şi ca să o **lăbosteasecă** (Marian, *Vrăji*, 29).

Apar însoţite şi alte derivate, ca în pasajele acestea :

Na cheiţele mele şi du-te colo,
Şi ia-ţi mana ta,
Venitu tău, **iubirea** *ta,*
Dragostea *ta*
. . . . . .
Să arză toate **dragostili,**
Toate **iboştile**. . (*Materialuri folcloristice*, I, 678—679).

Vorbind cu tată-său,
Cu mă-sa,
Cu frati-său
Cu **ibovnica** *lui,*
Cu **drăgăstoasa** *lui* (*Materialuri folcloristice*, I, 672).

Murmurate cum erau — şi din motive materiale lesne de înţeles — vrăjile şi descîntecele au fost mai expuse alterărilor decît toate celelalte manifestări de literatură populară. De aceea nu ne poate surprinde apariţia cuvintelor de care ne-am ocupat.

E de remarcat că această alterare a dus la introducerea contemplării stelei în timpul practicii vrăjitului ; de asemenea că ea a dat naştere unei bogate producţii de incantaţii în care se invocă steaua sau stelele.

Nu e exclus ca, dată fiind cunoscuta credinţă a legăturii dintre soarta oamenilor şi stele, această literatură să fi existat mai dinainte, şi ea să fi înlesnit alterarea lui *dragostele* în *două stele*, urmată de a lui *libostele* în *logostele*.

Din acelaşi limbaj al vrăjilor şi descîntecelor e şi alt cuvînt a cărui adevărată istorie încă nu a fost scrisă. E vorba de *a sineca*.

Existenţa lui a fost menţionată mai întîi de Episcopul Melchisedec, care l-a găsit într-o culegere de descîntece scrise, în 1839, în mănăstirea

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)

Bisericani, de monahul Porfirie (publicată în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III, 1884, p. 383—384) :

Sănicatu-m-am, *sculatu-m-am, mînecatu-m-am în ziua de Duminica mare dimineața* ...

Sănicatu-s-au, *mănecatu-s-au* (*cutare adică cel bolnav, îi zici pe nume*) *pe cale, pe cărare* ...

În notă, considerîndu-l cunoscut pe *a se mîneca* „a se scula, a o porni la drum dis-de-dimineață", Episcopul Melchisedec îl explica astfel pe *a se sineca* : „Sănicatu-s-au, semnificatu-s-au, însemnatu-s-au cu semnul Sfintei Cruci. Aceasta o face romînul înainte de a întreprinde ceva și cum se deșteaptă din somn".

H. Tiktin a înregistrat cu rezervă înțelesul dat de Episcopul Melchisedec, iar la enunțarea etimologiei a păstrat aceeași rezervă : „Dacă sensul e adevărat, [la baza cuvîntului stă] lat. **signico, -are*, de la *signum* «semn»" (*Dicționar romîn-german*, fascicula din 1915). Mai circumspect, G. Dem. Teodorescu, care reprodusese în *Poesii populare romîne*, 1885, p. 385—386, unul dintre descîntecele de la Bisericani, nu a reținut explicația lui Melchisedec, dar nici alta nu a dat.

S. Pușcariu, punînd temei pe nota lui Melchisedec și adoptînd soluția etimologică propusă de H. Tiktin (mai întîi în *Convorbiri literare*, XLIV, p. 540, apoi în *Locul limbii romîne între limbile romanice*, p. 37, n.2), a mers și mai departe decît predecesorii săi. El a descoperit în *sineca* din lat. **signicare* cu *gn* > *n*, nu *mn*, un termen bisericesc de origine apuseană. Citîndu-l pe S. Pușcariu, W. Meyer-Lübke l-a trecut pe *sineca* în *Romanisches etymologisches Wörterbuch* ca pe singurul urmaș al presupusului **signicare*. Fără să vadă în cuvîntul nostru un reflex apusean al tratamentului lui *gn*, ci unul romînesc, N. Drăganu (*Dacoromania*, IV, 743) s-a declarat de acord cu această etimologie.

De altă părere decît cei citați pînă aci sînt lingviștii G. Giuglea, D. Caracostea, V. Bogrea și O. Densusianu, în al cărui studiu consacrat limbii descîntecelor (*Grai și suflet*, IV și V) aflăm aproape toată bibliografia privitoare la originea lui *sineca*.

După o mențiune a lui V. Bogrea (*Dacoromania*, I, p. 473), G. Giuglea îl socotea pe *sineca* urmaș al unui latin **sericare* ; V. Bogrea se gîndea el însuși la un reflex al vechiului slav сьничати „a se apleca înainte", slov. *nikati* „a se pleca" (pentru închinăciune) ; D. Caracostea îi presupunea un prototip latin **sanicare* (*Miorița în Moldova, Muntenia și Oltenia*, p. 16).

O. Densusianu analizează în studiul citat toate etimologiile de mai sus, le respinge pe rînd și propune una proprie : lat. **exsomnicare*, considerînd că sensul lui *sineca* este „a se trezi din somn, a se scula". Pe cît de întemeiate sînt obiecțiile făcute înaintașilor săi, pe atît de neconvingătoare este cu

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)

toată ingeniozitatea și erudiția cuprinsă într-însa, argumentarea în favoarea noii etimologii.

Voi încerca, la rîndul meu, să arăt că nici una din explicațiile date pînă acum originii lui *sineca* nu e rezonabilă și că în cuvîntul în discuție avem a face nu cu o supraviețuire a unui prototip latin sau slav, ci cu o creație românească. Ca atîtea alte cuvinte prezente în descîntece, *sineca* își datorește existența unei deformări de tipul celei descoperite în *stea-logostea*.

Cuvîntul românesc *sineca* nu poate avea nimic comun cu un latin **signicare*, pentru că un asemenea cuvînt nu a existat în latină, nici în domeniul oriental, nici în cel occidental, de unde îl credea venit S. Pușcariu. După indicațiile dicționarului etimologic al lui W. Meyer-Lübke, nici o limbă romanică occidentală nu l-a păstrat. El nu a trăit nici în latina eclesiastică, în care un asemenea cuvînt tehnic, legat de practica religioasă creștină, nu putea să existe și să nu fie înregistrat. Neexistînd în latină, nu mai poate fi vorba de păstrarea lui în limba română. Un *sineca* cu sensul de „a-și face cruce, a se închina" nu e înregistrat de nici unul din textele noastre vechi, și e greu de presupus ca un cuvînt tehnic atît de caracteristic să nu fi fost folosit și în scris, dacă a circulat în graiul bisericesc. Pentru această noțiune limba noastră mai veche, ca și cea de astăzi, folosea expresia *a-și face cruce*, alături de care și-a făcut loc și *a se închina*.

Citim de exemplu, în *Cazania* lui Varlaam (ed. J. Byck, p. 49) :

Pentr-acea să nu o facem îndărăpt și schimonosit, cum sîmt mulți din creștini, carii nu știu nice cruce să-și facă, ce, cînd vor să-și facă cruce, numai ce măhăesc cu mîna, cum are amăgi oarece.

Și mai jos : *Cade-să a tot omul creștin într-acesta chip să-și facă cruce...*

Cuvîntul *a sineca* nu apare în textele noastre vechi cu nici un sens ; atestarea lui începe abia în secolul al XIX-lea și e legată exclusiv de literatura descîntecelor.

De aceea se poate ușor înlătura și etimologia lui O. Densusianu. Un derivat latin* *exsomnicare* din *somnus*, reconstruit de el, ar fi fost posibil alături de *exsomnis* „fără somn, treaz", dar ca și **signicare*, acesta nu-și afirmă prezența nicăieri și niciodată. Absența lui din limba română veche ne întărește convingerea că nu a circulat nici în domeniul oriental.

Etimologia lui O. Densusianu se sprijină pe un argument semantic : *sineca* înseamnă — așa cum presupune el — „a se scula, a se trezi din somn" ; deci e un derivat din *somn* în epoca latină.

Sensul atribuit de O. Densusianu lui *sineca* e tot atît de puțin valabil ca și acela al lui Melchisedec — S. Pușcariu — N. Drăganu : *sineca* înseamnă „a-și face semnul crucii" ; de unde și etimologia impusă de sensul imaginar : *semn* = lat. *signum*, deci *sineca* = **signicare*.

Pentru cel familiarizat cu limba producțiilor populare, menite să circule oral și deci expuse unor necontenite transformări, apariția cuvintelor

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)

deformate nu e ceva surprinzător. Am arătat cu alt prilej de cîtă abilitate filologică trebuie să dispună lingvistul care se află în fața unui cuvînt rar sau obscur, pentru a-i descoperi viața reală : sensul, originea, evoluția.

Printre cuvintele obscure către care se impunea să ne îndreptăm o cercetare mai atentă, l-am considerat și pe *sineca*. Avîndu-și existența limitată la literatura descîntecelor și absent din graiul comun, am înțeles că istoria lui nu poate fi urmărită decît în cadrul limbii descîntecelor. Această concepție m-a condus la explicarea ce urmează : în *sineca* se poate recunoaște unul din aspectele pe care l-a luat *a se mîneca*, deformat de descîntătoarele în graiul cărora nu exista acest cuvînt. În studiul lui O. Densusianu se văd cîteva reflexe ale tendințelor deformatoare : *S-a sculat /Și-a mîncat* sau *S-a sculat/ S-a mîniat*, sau *M-am mîniat /M-am sîniat* (unde e alterat și *sineca*).

Dacă în aceste împrejurări *mînecat* a fost înlocuit cu două cuvinte cunoscute *mîncat*, *mîniat*, în altele — cum se întîmplă de cele mai multe ori — necunoscutul *s-a mînecat* a devenit de asemenea necunoscutul *sîmnecat*, sau *s-a mînicat* > *sîmnicat*, de unde *sînicat*, *sinecat*. Din întîlnirea descîntecelor cu *s-a mînicat* și a celor cu *s-a sînicat* s-a ajuns la alăturarea obișnuită : *M-am mînecat /M-am sinecat*, sau *S-o sinecat/ S-o mînicat /nouă irodițe/ pe văi, pe costițe*.

În sprijinul acestei soluții vine semnificația lui *sineca*, citată de S. Fl. Marian (*Descîntece poporane romîne*, 1886, p. 7) : „*A sineca*, după cum mi-au spus unele descîntătoare, însemnează a sili desdemineață. S-o sinicat = s-o silit, s-o grăbit. După altele însă însemnează a-și face semnul crucii înainte de pornire sau de lucru". Dacă în ceea ce privește primul sens, el poate fi luat în considerație, ca păstrînd înțelesul inițial al cuvîntului, în privința celuilalt, pus în al doilea rînd de autorul culegerii, avem motive să-i punem la îndoială autenticitatea.

Din punctul de vedere al evoluției fonetice, rostirea *sîmnica*, prezentă într-un descîntec din fostul județ Gorj (*Să sculă/ Să sîmnică /Să mînecă*, T. Gîlcescu, în *Grai și suflet*, V, 102), vine să sprijine ca o fază intermediară, explicația propusă.

Expunerea de mai sus, destul de sumară, a fost făcută pentru a stîrni interesul pentru studiul vocabularului nostru. Cred că, date fiind serioasele lacune din acest domeniu al istoriei limbii romîne, apariția unei reviste consacrate exclusiv problemelor lexicale s-ar impune. Să luăm ca model clasicul *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik* și recentele reviste sovietice, a căror existență e legată de elaborarea marilor dicționare.

BDD-A10423 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:57 UTC)